підпаралельного сколювання з реліктами радіального зняття, відщеповість, різноманітні зубчасті знаряддя, нечисленні кінцеві скребачки та примітивні різці. Сказане дає підстави віднести стоянку Вись до кола селетоїдних пам'яток басейнів Пруту та Дністра, відомих під назвою пам'ятки типу Стінка.

Питання синтезу згаданих різних культурних традицій має виняткову наукову вагу, оскільки безпосередньо торкається інтригуючої проблеми характеру контактів аборигенів прильодовикової Європи неандертальців з першими Homo sapiens, які на той час почали освоювати континент. Питання гомогенності селето-оріньяцького культурного шару стоянки Вись початкової пори верхнього палеоліту може бути остаточно вирішене лише в процесі подальших розкопок.

1. Анисюткин Н. К. Палеолитическая стоянка Стинка I и проблема перехода от среднего палеолита к верхнему на юго-западе Восточной Европы / Н. К. Анисюткин. – СПб., 2005. – 123 с.
2. Чабай В. П. Средний палеолит Крыма / В. П. Чабай.– Симферополь, 2004. – С. 275.
3. Степанчук В. Н. Нижний и Средний палеоліт Украины / В. Н. Степанчук. – Черновцы, 2007. – С. 202.

L. L. Zaliznyak, M. M. Belenko

THE VYS SITE NEAR NOVOMYRGOROD

At 2007 Archaeology expedition of Kyiv-Mohila academy investigated near Novomirgorod town Kirovograd region a new Vis site of early period of upper Paleolithic. The flint implement consist from points of Szeleta type, Aurignaican type high scrapers, archaic flat and radial cores for flakes, not numerous end scrapers and burins. Such flint material allow us to attribute Vis site to Szeleta monuments of Stinka type of Dniester and Prut rivers basins.

УДК 903'1(477)

Відейко М. Ю.

ОСОБЛИВОСТІ ХЛІБОРОБСТВА НОСІЇВ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Трипільська археологічна культура, яку також називають культурною спільністю Кукутень-Трипілля, була поширена на значній території, в різних ландшафтних зонах. Враховуючи час існування (понад 2500 років) та зміни, які відбувалися впродовж цього часу у навколишньому середовищі, локальні особливості матеріальної культури, можна дійти висновку про належність її носіїв до різних культурно-господарських типів.

Щоб краще зрозуміти особливості трипільського хліборобства слід, крім іншого, врахувати усі обставини, які мали місце у VI–III тис. до н. е. На початку мідного віку, коли формувалася трипільська культура, склалася унікальна ситуація, яка пізніше вже більше ніколи не повторювалася. Тому надзвичайно складно, практично неможливо відшукати відповідні та достовірні історико-етнографічні аналоги Трипілля.

Для початку проаналізуємо, на якій території нині виявлено в Україні пам'ятки трипільської культури (табл. 1).

Із наведених даних бачимо, що 1785 пам'яток, що становить 82,5 % загальної кількості, зосереджено у 7 областях (у таблиці виділено темним). Високою є концентрація пам'яток і у областях, прилеглих до основних центрів поширення трипільської культури. Такий розподіл не є випадковим і полягає насамперед у екологічних умовах. Адже найбільш густонаселені трипільські території зосереджено у зоні поширення лісів помірного поясу (близько 820 пам'яток) та лісостепу (965). Вірогідно, саме ці райони були найсприятливішими для трипільської моделі господарювання.

© *Відейко М. Ю.*, 2009

Таблиця 1. **Кількість пам'яток трипільської культури, відомих на 2005 р.**

Область	Кількість пам'яток	
	число	%
Вінницька	**293**	**13,9**
Волинська	**9**	**0,43**
Дніпропетровська	**11**	**0,52**
Житомирська	**55**	**2,6**
Запорізька	**1**	**0,05**
Івано-Франківська	**328**	**15,6**
Київська	**201**	**9,5**
Кіровоградська	**37**	**1,8**
Автономна республіка Крим	**2**	**0,1**
Львівська	3	**0,15**
Миколаївська	**19**	**0,9**
Одеська	**123**	**5,8**
Полтавська	**3**	**0,15**
Рівненська	**33**	**1,6**
Тернопільська	**182**	**8,6**
Херсонська	**5**	**0,25**
Хмельницька	**203**	**9,6**
Черкаська	**278**	**13,2**
Чернівецька	**310**	**14,7**
Чернігівська	10	0,5
Разом	**2108**	**100**

Степові райони практично не цікавили трипільців. Ті пам'ятки, які маємо у Миколаївській, Запорізькій, Херсонській, Одеській (південні райони) областях та в Криму належать майже виключно до курганних старожитностей, що датуються епохою зникнення трипільської культури і залишені населенням, яке займалося не рільництвом, а тваринництвом. Виняток становлять поселення у районі порогів на Південному Бузі, населення яких займалося полюванням та рибальством. Якщо населення на цих територіях і займалося рільництвом, то воно мало досить специфічний характер, типовий для кочовиків.

Сказане вище означає, що трипільці, котрі практикували рільництво, використовували як території, вкриті лісами, так і землі, вільні від лісу. Спочатку більшість поселень розташовувалися саме у зоні поширення лісів. Отже, тут мало переважати рільництво на ділянках, звільнених від лісу, тобто вирубно-вогневе. Із поширенням трипільських поселень до лісостепу стали доступними ділянки, вільні від лісу, однак трипільці могли продовжувати практикувати і підсіку. Тим більше, що великі ділянки лісу вирубувалися під час спорудження поселень, особливо протоміст, починаючи із останньої чверті V тис. до н. е.

На тій території, де нині проживають східні слов'яни (а вона частково збігається з ареалом поширення трипільської археологічної культури), етнографи зафіксували такі системи рільництва: багатопілля із сівозміною, трипілля, вируб та переліг. Багатопілля вважається найбільш модерною системою, а появу трипілля відносять до XV ст. Вируб та переліг вважаються найбільш архаїчними.

Дослідження поселень усіх етапів трипільської культури показало, що переважна більшість із них існувала на одному місці в межах 60–100 років. Потім поселення спалювалося, його мешканці будували нове в іншому місці. На думку В. О. Круца, цикл проживання становив в середньому 50 років, такої ж думки дійшов В. І. Маркевич [1].

Подібні цикли: будівництво – спалення – будівництво тривали впродовж понад 2000 років. На поселеннях, які існували у різні відрізки часу цього періоду, знаходять трипільські «площадки». Враховуючи, що лише на території України відомо понад 1800 поселень трипільської культури (і більшість з них презентована саме площадками) та хронологічний діапазон цих знахідок (між 5400/5300 – 2750 рр. до н. е.), таке явище не можна розглядати як випадкове або як наслідок військової катастрофи.

Склад знахідок з більшості жител – десятки посудин, антропоморфна та зооморфна пластика, знаряддя праці (здебільшого зламані) нагадує поховальний інвентар. Думку про ритуальне спалювання жител трипільцями, висловлену свого часу ще В.В. Хвойкою, обґрунтував на матеріалах нових досліджень К. В. Зіньковський [2].

На сакральний аспект трипільських протоміст звернула увагу Н.Б. Бурдо. Вона дійшла висновку, що результати досліджень останніх десятиріч дають змогу мотивовано повернутися до висновків В. В. Хвойки про «площадки» як культові об'єкти та віддати належне інтуїції вченого. Різниця у його поглядах та сучасному баченні «площадок» полягає у тому, що досліджені споруди були все ж не поховальними, а житлами, які у певний момент, зумовлений священним циклом, заповнювалися інвентарем, в тому числі – керамічними виробами, їжею, тощо і спалювалися. Все це робилося відповідно до певних ритуалів. У жертовному вогні ці комплекси перетворювалися на «будинки померлих предків, що жили у них, коли їх душі, підхоплені священним вогнем, підіймалися до неба, переходячи в інший, потойбічний світ для відродження» [3].

Те, що трипільські площадки є результатом ритуального спалення будинків, стверджує також В. О. Круц, який повністю поділяє думку К. В. Зіньківського щодо наявності спеціального ритуалу спалення та подвійної сутності трипільських будівель, оскільки лише так можна пояснити сам факт існування трипільських площадок. За його спостереженнями, які зроблено на матеріалах трипільського поселення Тальянко,

при проведенні ритуалу ще до спалення будинок «вбивали», руйнуючи вогнище або піч. Будівлю він пропонує розглядати як поховальне вогнище. Причому підпалювалося все поселення одночасно [4].

Зауважимо, що цей дивний на перший погляд ритуал цілком відповідав певному господарсько-ідеологічному комплексу, був певною складовою організаційно-технічних дій із забезпечення добробуту громади, частиною хліборобської галузі в цілому.

Існування переліжної системи хліборобства вимагало чіткої регламентації у розподілі землі між окремими громадами, дотримання певної культури хліборобства, організації періодичних переселень. Ця регламентація мала проявитися у відповідній системі аграрно-календарних циклів, що ми певною мірою спостерігаємо на матеріалах трипільської культури.

Упровадження такої циклічності, підтримання певного порядку впродовж понад двох тисячоліть, на нашу думку, потребувало від суспільства не менших зусиль, ніж ті, що потрібні були для ведення іригаційного хліборобства у Месопотамії. Підтримання трипільської моделі господарювання вимагало таких самих колективних зусиль, як і спорудження каналів та дамб, не поступаючись останнім трудомісткістю.

За підрахунками В. М. Массона, на спорудження магістрального зрошувального каналу в оазі Геоксюр (Туркменія, неоліт) було витрачено 2500 людиноднів. Така зрошувальна система забезпечувала існування громади у 1500–2000 осіб [5].

Витрати праці лише на заготівлю будівельних матеріалів при спорудженні поселення типу Майданецького становили, за нашими підрахунками, не менш як 15 000 людиноднів, що відповідає трудовим затратам на спорудження приблизно 30 км магістральних зрошувальних каналів. У разі, коли витрати часу та праці на транспортування цих матеріалів та, власне, на будівництво поселення хоча б приблизно відповідали часу на заготівлю будматеріалів, то в цілому спорудження поселення типу Майданецького мало б бути еквівалентне 30 000 людиноднів, що відповідає приблизно 60 км магістральних каналів. Багато це чи мало?

На поселенні Майданецьке могло проживати від 6000 до 9000 осіб. Отже, на спорудження іригаційної системи вони в разі необхідності мали б витратити щонайбільше близько 11250 людиноднів. Таким чином, підрахунки свідчать, що спорудження зрошувальної системи для забезпечення громади в 6000–9000 осіб вимагало в 2,5 рази менше трудових затрат, ніж будівництво трипільского поселення для такої ж кількості мешканців.

Однак слід зауважити, що орієнтація на використання природних ресурсів без суттєвого вдосконалення виробництва продуктів хліборобства ставила трипільське суспільство у велику залежність від природних умов. Те, що занепад великих трипільських поселень і трипільської культури в цілому збіглися з переходом від атлантичного до суббореального періоду у другій половині IV тис. до н. е., можливо, підтверджує цю думку. Зростання продуктивності виробництва у трипільському хліборобстві могло відбуватися за рахунок пристосування до умов і можливостей навколишнього середовища, певного удосконалення знарядь праці (мотики, зубчасті серпи, молотильні дошки), добору культур, комплексу організаційних заходів.

Запровадження металу, металевих знарядь праці (мідних) для цієї системи не мало принципового значення. Тому пов'язувати «низький рівень трипільського хліборобства» безпосередньо із відсутністю металевих знарядь, як це роблять окремі дослідники, зокрема Ю. В. Павленко [6], на нашу думку, не має рації. В такому разі довелося б констатувати «низький рівень» єгипетського чи шумерського хліборобства, де наприкінці IV – та впродовж III тис. до н.е. використання металевих знарядь практично не спостерігається. Надлишковий продукт міг утворюватися насамперед за рахунок реалізації певних організаційних заходів, без яких неможливе переліжно-циклічне хліборобство.

У зв'язку із порушеними проблемами розглянемо далі питання визначення моделі господарської адаптації носіїв трипільської культури. Поняття «модель господарської адаптації» у загальних рисах відповідає поняттю «культурно-господарський тип» [7], під яким дослідники розуміють комплекс особливостей господарства і культури, характерний для народів, що мешкали в певних природно-географічних умовах за певного рівня їх соціально-економічного розвитку [8].

Нашою метою є визначення, до якої моделі господарської адаптації (МГА) близькі визначені нами риси, типові для господарства трипільського населення Побужжя етапів В II та С I (кінець V – третя чверть IV тис. до н.е). Серед хліборобсько-скотарських МГА дослідниками було виділено дві великі групи: група ручних (мотичних) хліборобів і група плужних (орних) хліборобів [9]. Дані порівняння зведено у таблицю 2.

Традиційно Трипілля відносять до типів першої групи, а саме – до типу мотичних хліборобов степів та сухих передгір'їв [11]. Єдиною розбіжністю, як випливає із табл. 2, є відсутність у Трипіллі штучного зрошення полів. Але в умовах передгір'їв Карпат, зони широколистяних лісів та лісостепу потреби у зрошенні немає.

Таблиця 2. **Порівняння параметрів МГА ручних землеробів сухих степів та передгір'їв (за етнографічною класифікацією) та культурної спільності Кукутень-Трипілля (за даними археологічних досліджень)**

МГА ручних хліборобів за даними етнографії [10]		Дані про економіку та матеріальну культуру носіїв трипільської культури Буго-Дніпровського межиріччя на етапах ВІІ та СІ, за результатами археологічних досліджень
Мотичне хліборобство з вирощуванням насамперед зернових, в першу чергу пшениці та проса		Знахідки виключно ручних знарядь для обробітку *ґрунту* – рогових та кам'яних мотик за відсутності прямих свідчень щодо орних знарядь
Перевага великої рогатої худоби		Перевага великої рогатої худоби
Осілий в цілому спосіб життя		Осілий спосіб життя
У найбільш посушливих місцях у IV–II тис. до н. е. розвиваються різні види зрошення		Слідів зрошення немає
Урожай збирається примітивними ручними знаряддями – ножами, обмолот – вибиванням, витоптуванням зерен копитами тварин		Урожай збирається зубчастими серпами з кремінними вкладишами, обламується колосся, обмолот – вибиванням, можливе застосування молотильних дощок
Житла – прямокутні, з використанням при будівництві глини (саману)		Житла прямокутні, з використанням при будівництві дерева, суміші глини з половою
Мотичне хліборобство з вирощуванням насамперед зернових, в першу чергу пшениці та проса		Знахідки виключно ручних знарядь для обробітку ґрунту, вирощування пшениці, ячменю, проса
Пласкодонна кераміка з багатим розписом		Пласкодонна кераміка з багатим розписом
Розвинуте ткацтво		Вертикальний ткацький верстат, розвинуте ткацтво, плетіння, в'язання
Транспорт – сани, волокуші, в які запрягають тварин		Транспорт – сани, в які запрягають биків (волів)
Поширені аграрні культи		Широке поширення аграрних культів

Крім того, є спроба віднести його до типу ручних хліборобов лісів помірного поясу, зроблена Ю. О. Красновим. Таким чином, він поставив Трипілля в один ряд з носіями неолітичних культур Кріш та лінійно-стрічкової кераміки. Однак автор зазначає, що до цього типу (моделі) не слід відносити усатівські племена [12]. Важко погодитися з таким зіставленням, маючи на увазі dcs матеріали трипільської культури. З іншого боку, цілком логічним було б встановлення належності трипільських племен до різних типів всередині певної МГА або навіть різних МГА – залежно від екологічних умов регіонів проживання та етапів розвитку культури.

Трипільське населення проживало у лісостеповій смузі між Карпатами та Дніпром, на кордоні зі степом, але не в степу. Зауважимо, що тип мотичних хліборобів лісостепової смуги у запропонованій класифікації відсутній, натомість маємо орних хліборобів лісостепу та лісів помірного поясу [13]. Слід, однак, зазначити, що культурна спільність Кукутень-Трипілля початково формувалася саме у Румунському Прикарпатті на базі неолітичних культур Боян, Кріш та ін. [14], віднесення яких до МГА мотичних хліборобов степів та сухих передгір'їв навряд чи може викликати якесь застереження. Проблема у характеристиці тієї МГА, яка сформувалася на початок етапу ВІІ та існувала на етапі СІ, тобто через 1300 років після початку розселення трипільських племен з передгір'їв Карпатської Молдови на схід, у лісостеп.

З огляду на дані археології, подібна характеристика надто загальна, проте в ній є низка ключових моментів, які багато в чому визначають такі елементи МГА. Це спосіб обробітку землі, типи знарядь, транспортні засоби, а також такі елементи, як конструкція жител, розписний посуд.

Палеоекономічні підрахунки щодо трипільського господарства на етапах ВІІ та СІ вказують на теоретичну можливість мотичного варіанта обробітку ґрунту. Цій можливості сприяв також добір зернових культур, спосіб висівання основної з яких – пшениці-двозернянки у вигляді колосків – взагалі не потребує суцільного обробітку ґрунту у вигляді оранки. Досить лише спалити рослинність на відповідній ділянці, і вона готова до посіву. Склад культур – зернові, насамперед пшениця та ячмінь – також збігається. Проте збирання врожаю здійснюється вже досконалішими знаряддями, ніж ранньотрипільські серпи, виробничі можливості зубчастих серпів значно кращі. Вдосконалюються знаряддя обмолоту – з'являються молотильні дошки. Таким чином, маємо помітний прогрес у галузі збирання та переробки врожаю, що може розглядатися як непряме свідчення зростання обсягів виробництва.

Житлобудування Трипілля є класичним взірцем для порівнюваної МГА і в цілому нетиповим для попередніх культур лісостепової смуги, що акцентує прийшлий характер населення. Проте еволюція житла відбувається в напрямі збільшення застосування дерев'яних конструкцій (на базі багатих природних ресурсів лісостепу) з поступовим витісненням глинобиту – саману з будівництва стін. Суміш глини з половою у трипільській архітертурі використовується переважно для забутовування перекриттів та облич-

кування поверхонь, тобто як ущільнювальний та теплоізоляційний матеріал. Пристосуванням до нових умов навколишнього середовища, на нашу думку, є також поширення двоповерхових житлово-господарських комплексів, що пов'язане з необхідністю утримувати у стійлі тварин і працювати під дахом за умов більш суворого клімату, ніж у районі, звідки походять предки.

Поширений у трипільській культурі транспортний засіб – масивні сани з великим кузовом, в які запрягали одного або навіть двох биків. Іншим важливим етнографічним показником є розповсюдження мальованого посуду.

Таким чином, ми бачимо як збіг рис трипільської культури Побужжя етапів В ІІ та С І із МГА ручних хліборобів сухих передгір'їв та степів (спосіб обробітку ґрунту, набір культур, житлобудування, транспорт, кераміка), так і фіксуємо певну еволюцію знарядь праці (вдосконалення серпів, появу молотильних дощок), зміну конструкцій жител (поширення дерева) (див. табл. 2).

Проблематичним є питання щодо осілості, якщо взяти до уваги відносно обмежений (менше 100 років) час існування поселення на одному місці. Зафіксовано певні зрушення в адаптації до умов лісостепу, а також особливостей господарської системи.

Розглянемо тепер типові риси МГА орних хліборобів лісостепів та лісів помірного поясу. Автори, які виділили ці моделі, зазначають, що вони мають чимало рис описаної вище МГА ручних хліборобів, оскільки так чи інакше формуються на їх основі. Відмінності полягають у застосуванні рала різних типів, сохи, використання тяглової сили тварин, колісного транспорту. Основні зернові культури – ті самі: пшениця і ячмінь. Однак з упровадженням орного хліборобства поширюються озимі, насамперед жито. Житла – каркасно-стовпової конструкції [15]. Як бачимо, трипільська культура лісостепової смуги поступово набула деяких рис саме цієї МГА:

– в організації хліборобства (перелогово-обліжне);
– у появі знарядь для проведення борозен;
– в удосконаленні знарядь для збирання врожаю;
– в інновації в будівництві жител – поширення каркасно-стовпових конструкцій.

Все це наявне при збереженні численних рис МГА ручних хліборобів.

Можемо дійти висновку, що на прикладі трипільської археологічної культури ми спостерігаємо процес формування нової МГА, а саме – орних хліборобів лісостепу на базі МГА ручних хліборобів степів та сухих передгір'їв. Ключовим у цьому процесі було вдосконалення знарядь обробітку ґрунту, пов'язане з упровадженням дерев'яного рала.

Слід зауважити, що поява орних знарядь у Старому Світі нині датується, за археологічними, іконографічними та письмовими джерелами, в межах IV тис. до н. е., тобто приблизно часом існування трипільських пам'яток етапів ВІІ та СІ – початку СІІ. Цю дату прийнято також і для Дворіччя та Нільської долини [16].

Поширення подібного роду знарядь на північ (якщо вони не були відомі там раніше) було справою часу, а не техніки, оскільки усі передумови для їх впровадження в Європі вже склалися. Серед них – наявність навичок використання тяглової сили тварин; високорозвинена технологія хліборобства, необхідні ремісничі навички та наявність інструментів для виготовлення з дерева орних знарядь.

Існує характеристика трипільського землеробства, як «примітивного» за рівнем через використання для обробітку ґрунту рогових та дерев'яних знарядь, збирання врожаю обламуванням колосків [17]. Однак цілком обґрунтований (з точки зору сучасних агротехніки та технології) висновок про трипільське хліборобство як «примітивне» ще не свідчить про його неефективність за конкретних обставин. На нашу думку, критерієм має слугувати оцінка ефективності хліборобства, тобто чи було забезпечено населення продовольством.

Відносно низька ефективність землеробства із використанням примітивних (за сучасних уявлень) знарядь праці та відносно малопродуктивних злакових культур могла компенсуватися низкою організаційно-технічних заходів у галузі хліборобства. Подібні приклади широко відомі в історії хліборобства [18].

У випадку трипільців найбільш придатною до місцевих умов системою господарювання виявилася перелогово-обліжна із періодичною повною зміною фонду землекористування.

Такий тип використання природних ресурсів звичайний для хліборобов у різних екологічних умовах у разі можливості періодично змінювати землі, що обробляються. Подібний процес вимагає чіткої регламентації робіт, їх періодичності, зміни полів, використання точних календарів, стимулює розвиток певного прошарку у суспільстві, який виконує керівні функції.

Ключовим моментом моделі господарської адаптації ручних хліборобів в умовах лісостепу став циклічний характер використання основного засобу виробництва – землі. На початку освоєння трипільським населенням Буго-Дніпровського межиріччя (Трипілля А, кінець VI – початок V тис. до н. е.) конкурентів у цій екологічній ніші трипільці не мали. Конкуренція виникла через кілька сотень років внаслідок зростання кількості трипільського населення і збереження незмінними екстенсивних форм господарювання.

1. Круц В. А. К истории населения трипольской культуры в междуречье Южного Буга и Днепра / В. А. Круц // Первобытная археология. Материалы и исследования. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 120–121; Маркевич В. И. Позднетрипольские племена Северной Молдавии / В. И. Маркевич. – Кишинев : Штиинца, 1981. – С. 17.
2. Зиньковский К. В. К процедуре исследования проблемы домостроительства трипольских племен / К. В. Зиньковский // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 16–22.
3. Бурдо Н. Б. Сакральный аспект архитектуры трипольских протогородов / Н. Б. Бурдо // Трипільські поселення-гіганти : матеріали міжнародної конференції. – К., 2003. – С. 18–21.
4. Круц В. А. Трипольские площадки – результат ритуального сожжения домов / В. А. Круц // Трипільські поселення-гіганти : матеріали міжнародної конференції. – К., 2003. – С. 18–21.
5. Массон В. М. Экономика и социальный строй древних обществ / В. М. Массон // Л. : Наука, 1976. – С. 108.
6. Павленко Ю. В. Предистория сложения раннеклассового общества на территории Украины / Ю. В. Павленко // Формирование раннеклассового общества на территории Украины. – Препринт. – К., 1989. – С. 12.
7. Залізняк Л. Л. Реконструкція первісних суспільств за їх господарсько-культурним типом / Л. Л. Залізняк // Археологія. – 1990. – № 4. – С. 7.
8. Левин М. Г. Хозяйственно-культурные типы и историко-этнографические общности / М. Г. Левин, В. Н. Чебоксаров // СЭ. – 1955. – № 4. – С. 4.
9. Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А. Народы, расы, культуры / Н. Н. Чебоксаров, И. А. Чебоксарова. – М. : Наука, 1985. – С. 180.
10. Чебоксаров Н.Н., Чебоксарова И. А. Народы, расы, культуры / Н. Н. Чебоксаров, И. А. Чебоксарова. – С. 202; История крестьянства СССР. Предпосылки становления крестьянства. – М. : Наука, 1987. – Т. 1. – С. 419–420.
11. Левин М. Г., Чебоксаров В. Н. Вказ. праця. – С. 3–17; Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А. Вказ. Праця. – С. 180–181.
12. История крестьянства СССР. Предпосылки становления крестьянства. …– С. 103.
13. Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А. Вказ. праця. – С. 218.
14. Збенович В. Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины / В. Г. Збенович – К. : Наук. думка, 1989. – С. 179.
15. История крестьянства СССР… – С. 422–423.
16. Чебоксаров Н.Н., Чебоксарова И.А. Вказ. Праця. – С. 214.
17. Николова А. В. Пашкевич Г. А. К вопросу об уровне земледелия трипольской культуры / А. В. Николова Г. А. Пашкевич // Трипільські поселення-гіганти. – К., 2003. – С. 94.
18. Шнирельман В. А. Возникновение производящего хозяйства… – С. 369–370.

M. Yu. Videiko

PECULARITIES OF AGRICULTURE OF TRYPILLIA CULTURE

Trypillia culture, sometimes called Cucuteni-Trypillia cultural unity was spreaded at the large territory, in different natural landscapes. Considering the long time of existence (more than 2500 years), changes at environment, which had place during this period and local differences at material culture give possibility to come to consideration, that at some areas trypillians used different types of economical adaptation.

УДК 903'1(477)

Дяченко О. В.

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАХІДНОТРИПІЛЬСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У МЕЖИРІЧЧІ ПІВДЕННОГО БУГУ ТА ДНІПРА

Статтю присвячено проблемі просторової організації носіїв західнотрипільської культури у межиріччі Південного Бугу та Дніпра. Запропоновано методику виокремлення просторових груп, що об'єднують синхронні поселення. Програма дослідження включає традиційний для археології картографічний метод та методи математичної статистики.

Одним з найбільш важливих завдань із організації археологічного матеріалу в просторі та часі є виокремлення просторових груп (ПГ), що об'єднують синхронні пам'ятки. Запропонована стаття присвячена програмі дослідження просторової організації давніх суспільств. Аналізувалися матеріали пам'яток західнотрипільської культури (ЗТК) у межиріччі Південного Бугу та Дніпра.

У рамках чинної системи відносної хронології поселення володимирівсько-томашівської

© *Дяченко О. В.*, 2009